

Csepregi Márta

Szöveg és dallam viszonya a hanti énekekben

Bevezetés helyett

Nem véletlenül emlékeztet előadásom címe Hajdú Péternek a Néprajz és Nyelvtudomány 3–4. számában megjelent tanulmányának címére (*Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben*, Hajdú 1959–60). A megtisztelő felkérést, hogy előadással vegyek részt ezen a emlékkonferencián, örömmel fogadtam, s olyan témát választottam, mely kapcsolódik Hajdú Péter munkásságához. Miközben hanti énekeket próbálok lejegyezni és elemezni, gyakran jutnak eszembe Hajdú professzor úr nyenyec órái a szegedi egyetemen a hetvenes évek elején, amikor rácsodálkoztunk a nyenyec éneknyelv és beszélt nyelv különbségeire, azaz arra, hogy egy néhány rövid szóból álló szerkezet az énekekben a többszörösére nyúlik. Az énekbeli terjengősség oka egyszerű: a szöveget a dallamsorhoz igazítja az énekes, és ha a dallamban több hang van, mint ahány szótag a szövegben, töltőszótagokkal nyújtja meg a szöveget. Ez az a jelenség, melynek a tárgyalásához Hajdú Péter élete során többször visszatért (1959, 1959–60, 1976). A téma legátfogóbb, s példaszerűen előrevivő kifejtésére abban a kutatásait összefoglaló és betetőző tanulmányában vállalkozott (1983), mely az 1980. évi turkui Nemzetközi Finnugor Kongresszuson tartott plenáris előadásán alapult. E közleményben amellet, hogy bámulatos irodalmi és zenei tájékozottságról tett tanúságot, felhasználta a kommunikációelmélet eredményeit is a köznyelv és a költői nyelv közti különbségtételben – a köznyelv és a költői nyelv ugyanis többek között a hírérték és a redundancia arányában különbözik. A tanulmány bemutatja a szamojéd éneklési módnak egyéb areális párhuzamait, valamint foglalkozik az éneknyelvnek a beszélt nyelvre gyakorolt hatásával, azaz azokkal a morfológiai elemekkel, melyeknek eredetét az éneknyelvben kereshetjük.

Az obi-ugor verselés kutatása

Előadásomban az északnyugat-szibériai area egy másik népcsoportjának, az obi-ugoroknak, szűkebben a hantiknak, még szűkebben az Ob középső folyása mentén élő szurguti hantiknak az énekes hagyományával foglalkozom. Mielőtt azonban tulajdonképpen témám tárgyalásába fognék, ki kell térnem egy technikatörténeti körülményre, melynek nagy hatása volt az éneknyelv kutatására. A kutatásban élesen elválík egymástól az az időszak, amikor a gyűjtő csak az adatközlők diktálására és saját emlékezetére hagyatkozva írta le az énekeket, attól az időszaktól, amikor hangrögzítő eszközök álltak a rendelkezésére. A 20. század eleji, nehezen kezelhető viaszhengerek még az első időszakhoz tartoznak. A szöveg és a dallam összefüggését már a korai időben is észrevették. Tudjuk, hogy Reguly is jegyzett fel dallamokat (Lázár – Szij 2000), de a szöveg és a dallam viszonyának alapos kutatását csak a többször, könnyedén visszahallgatható magnetofonfelvételek tették lehetővé. A 19. század végén Munkácsi Bernát így jellemezte a gyűjtő keserveit:

„...mindön rendelésre följegyzés céljából történik az énekmondás, a folytonos közbeszakítások s megállapodások miatt az előadó kijön sodrából elannyira, hogy midön folytatnia, vagy ismételnie kell a mondottakat, más – véleménye szerint könnyebben érthető, rendesen a jelzőket kihagyó – szavakat mond, melyek tulajdonképpen már csak tartalmát mutatják az illető énekrésznek. Ebből magyarázandó, hogy a tölem

gyűjtött énekekben is gyakran hoporcós a rithmus s hogy egyazon műben jobb és rosszabb verselés váltja föl egymást, sőt néhol az ének egészen prózává laposodik (Munkácsi 1892: 050).

Ennek ellenére a korai gyűjtőknek is volt véleményük a versformáról. Munkácsi Bernát hosszan elemezte a vogul énekek alaki sajátosságait a *Vogul Népköltési Gyűjtemény* I. kötetében. Bizonyos todalékokról megjegyezte, hogy nincs grammatikai jelentésük, csupán „énektoldás” (Munkácsi 1892: 049). Pápay József megállapította, hogy az északi osztják verselés főszabályai „ugyanazok, mint a vogul énekekben”, valamint, hogy „az egymásnak megfelelő verssorokban a szólamok egyforma terjedelműek. Az ütemek szabályszerűsége a hangsúlyos szótagokra, sőt nem ritkán az összes szótagok számára kiterjed” (Pápay 1905: 077). A Pápayval azonos időben a déli osztjások körében gyűjtést végző S. Patkanovnak azonban nem sikerült semmilyen szabályosságot felfedeznie az általa lejegyzett énekekben (Patkanov 1900: 06). Hasonlóan lesújtó véleménye volt K. F. Karjalainennak az énekekről és előadóikról, erről poszthumusz szótárának előszavából értesülhetünk (Karjalainen–Toivonen 1948: 07). E két utóbbi gyűjtő melegségére legyen mondva, hogy az erősen eloroszosodott déli hanti területen a 19/20. század fordulóján már valóban nehéz volt jó énekest találni.

Az új korszak Wolfgang Steinitz munkásságával kezdődik, aki az 1930-as években szovjetunióbeli emigrációja idején leningrádi tanítványaitól, valamint 1935–36-ban a terepen is gyűjtött hanti énekanyagot. Mintegy húsz év múlva, az 1950-es években Kálmán Béla gyűjtött vogul éneket leningrádi főiskolásoktól, s ez volt az az idő, amikor Hajdú Péter is végezte nyenyec gyűjtőmunkáját. A vogul azaz manysi énekek töltőelemeiről Kálmán Béla is alapos tanulmányt közölt (Kálmán 1962), s gyűjtése utóbb alapjául szolgált Robert Austerlitz kutatásainak (Austerlitz 1968, 1975). Újabb két évtizednek kellett eltelnie, hogy Schmidt Éva megjelenjék: az ő gyűjtő és kutató munkássága az 1970-es években kezdődött. Az 1990-es évek elejétől pedig Schmidt Éva mellé felsorakoztak olyan népzene kutatók is, akik a szöveggel együtt vizsgálták a dallamot (Lázár 1996, Niemi 2001), s magam is ekkor kerültem a hanti énekek bűvkörébe. Közben Németországban folytatódott a nyomtatott folklór szövegek elemzése is (Widmer 2000, 2001).

Az 1940-es évek elején Wolfgang Steinitz tizenkilenc serkáli és színjai nyelvjárású ének elemzésével alkotta meg osztják verstanát (Steinitz 1941/1976). Ugyanez a tizenkilenc ének állt rendelkezésére Robert Austerlitznak is, amikor *Ob-Ugric Metrics* című művét írta (Austerlitz 1958). Schmidt Éva így jellemzi kettejük tudománytörténeti jelentőségét: „A töltőelemektől megfosztott alapszöveggel dolgozó elődökkel ellentétben Steinitz és Austerlitz számára nyilvánvaló volt, hogy az obi-ugor népi vers énekvers, és csak a teljes énekelt szövegen lehet a metrikát tanulmányozni” (Schmidt 1990: 184). A két kutató némileg eltérő eredményre jutott: Steinitz időmértékesnek tartotta az osztják éneket (ellentétben a magyarokkal, akik inkább hangsúlyosnak vélték), s szerinte az ének legkisebb egysége a versláb, melynek segítségével minden sort lehet elemezni. Bár természetesen a hangsúlyt is figyelembe vette, mert a verslábakat az ütemhatárokhoz igazította. Az ütemek első hangja hangsúlyos, és jó prozódiajú ének esetében ez a hangsúly a szavak első vagy harmadik szótagjára esik.

Austerlitz viszont a szintaktikai elemzést tartotta elsőrendűnek. Az obi-ugor mondat SOV szórendjének megfelelően a sorokat aszerint osztályozta, hogy igei vagy névszói természetűek-e. A nominális és verbális sorok valóban különbözően viselkednek az énekekben. Schmidt Éva méltán nevezte Austerlitz nyomán az osztják verselést „hangsúlyos szintaktikus” verselésnek (Schmidt 1990: 188).

A két kutató elméletét továbbfejlesztve az 1980-as évek elején Schmidt Éva mintegy 200 serkáli és kazimi éneken elvégezte az elemzést (Schmidt 1990, 1995). Az ő rendszerében az elemzés alapja a félsor, melynek segítségével le tudja írni az énekek metrikáját. Az északi hanti verstani megállapítások a keleti, tehát a szurguti énekekre is érvényesek, bátran lehet alkalmazni őket az elemzéskor.

A szurguti hanti mitikus énekek jellemzése

A példaanyagról

Az elemzésben használt énekek a medveünnepi énekkincsbe tartoznak. Hősei istenek, szellemek, akik egyes szám első személyben számolnak be cselekedeteikről, tehát főként az epikus hagyomány részei. A mitikus tárgy miatt az énekesek arra törekednek, hogy változtatás nélkül adják elő az énekeket. A szóbeliségre azonban az jellemző, hogy az ének minden előadásban más és más. A mitikus énekekben az improvizációnak kevesebb tere van, mint például a szabadabb szerkesztési módot elviselő egyéni énekekben. Az énekes mégis minden alkalommal az előadás pillanatában dönt arról, hogyan illeszti a szöveget a dallamhoz úgy, hogy az megfeleljen a metrum és a jó prozódia követelményeinek.

1992 óta több alkalommal gyűjtöttem a szurguti hanti területen. A mitikus énekek szempontjából 1992, 1993 és 1996 nyara bizonyult a legtermékenyebbnek. Az első két expedíciót kutatócsoportban, Kerecsi Ágnes néprajzkutatóval és Lázár Katalin etnomuzikológussal közösen szerveztük, és az ő részvételük, érdeklődésük és rábeszélő képességük nagyban hozzájárult a gyűjtés eredményességéhez. Tapasztalatainkat közös kötetben is publikáltuk (Lázár 1997). 1992-ben a Nagy-Jugan forrásvidékén Pjotr Vasziljevics Kurlomkintól (1936) hat éneket vettünk magnóra, összesen mintegy 1200 sornyi terjedelemben. 1992-ben hasonló mennyiségű anyagot kaptunk a Tromagan partján Leonyid Mihajlovics Szopocsin (1954) és Ivan Szemjonovics Szopocsin (1934–1996) jóvoltából. 1996-ban Irina Ivanovna Kecsimovától (1962) három mitikus éneket gyűjtöttem mintegy 700 sornyi terjedelemben. Ezeket saját elmondása szerint álmában tanulta, néhány évvel korábban meghalt apjától. Az énekek nagy része még kéziratban van, lejegyzésük, fordításuk és értelmezésük részben megtörtént. Nyomtatásban egyelőre még csak két jávorszarvas-ének jelent meg (Csepregi 1998: 122–133; 2003), de a többi is elemezhető, és sajtó alá rendezésük folyamatban van. Az alábbi példák forrásául Kurlomkin és Kecsimova énekei szolgáltak. A forrásmegjelölés nélküli részletek még nem jelentek meg nyomtatásban.

Töltőszavak és -szótagok

Az obi-ugor éneknyelvben a mondat több sornyi terjedelmű. A bevezető adverbialis sort főnévi fejú jelzős szerkezetek, azaz nominális sorok követik, a mondat utolsó sora pedig a verbális sor, mely az igét tartalmazza. Előtte valamilyen rövid határozószó vagy nyomatékosító elem állhat. Az énekekben a szóhangsúlynak és a zenei hangsúlynak egybe kell esnie. A szövegsort a a töltőelemek segítségével lehet alakítani. A nominális sorokban *a*, *o*, *ja*, *jo*, *γa*, *γo* töltőszótagok vagy jelentésüket vesztett töltőszavak kapcsolódnak a szavak végéhez. A verbális sorokban a töltőelemek akár a szó belsejébe is beékelődhetnek.

A kazimi istennő négyhangsúlyos, 3 3 3 3 képletű énekében a következőképpen alakul a jelentéses és a jelentés nélküli elemek aránya (a hangsúlyokat aláhúzással jelölöm, a töltőelemeket zárójelben, az N a nominális sor, a V a verbális sor jelölője):

(1)

<i>jūtəŋ(a) juɣpi(jo) jīməŋ(a) paja(γo)</i>	N	réteges fás szent halomra
<i>manə(ja) jōwti(jo)ΔΔli (niŋaγo)</i>	V	megérkezem hozzá
<i>jūtəŋ(a) pōmpi(jo) jīməŋ(a) paja(γo)</i>	N	réteges füves szent halomra
<i>manə(γə) jōwti(jo)ΔΔli(γa) (niŋaγo)</i>	V	megérkezem hozzá

Ezek a sorok előfordulhatnak a szintén igen elterjedt, 2 2 2 2 képletű énekekben is, és akkor nem lenne szükség a töltőszótagokra. A verbális sorok végén álló *nina* szó azonban

szükséges. Ennek a funkciója éppen az, hogy jelölje a mondat állítmányát, melyből kiindulva a hallgató megfejtje a gyakran több dallamsoron keresztül folytatódó, bonyolult mondat értelmét. A *niŋa* szó tulajdonképpen ’nő’ jelentésű, bár ebben a formájában nem fordul elő a beszélt nyelvben. Az istennők mitikus énekeiben lehet vele találkozni. Van, amelyikben az a funkciója, hogy a két félsort elválassa egymástól. A verbális sorokban a töltőszó az igébe ékelődik be, hogy az ige harmadik, mellékhangsúlyos szótagja az ütem élére kerülhessen. Megfigyelendő még a határozórag elhagyásának lehetősége, ami szintén az éneknyelv jellemzője. Az alábbi részlet *puγas* istenasszony énekéből való, aki a bölcsőszíj hosszával előre meghatározza a születendő gyermek élete hosszát:

(2)

<i>wan wǎńtǎ (niŋa) ǎntǎp ńurǎl (niŋa)</i>	rövid[re] vág[and]ó bölcsőszíját
<i>wan wǎńtǎ(niŋa)ǎǎǎǎm (niŋa)</i>	rövid[re] vagdosom
<i>kǒkkǎ wǎńtǎ (niŋa) ǎntǎp ńurǎl (niŋa)</i>	hosszúra vág[and]ó bölcsőszíját
<i>kǒkkǎ wǎńtǎ(niŋa)ǎǎǎǎm (niŋa)</i>	hosszúra vagdosom

Más énekekben a verbális sort jelölő elem a *ǎńw* ’hadd’ vagy a *mǎntǎ* ’menő’ szavak. A töltőelemeknek ez a szintaktikai tagoló funkciója csak a szurguti nyelvjárasterületen ismert. Ritmikái okból le is lehet rövidíteni a szavakat, mint az alábbi részletben (Csepregi 2003: 81, a kieső magánhangzók szögletes zárójelben vannak).

(3)

<i>ǔǒǎt[ǎ] ǔǎt[ǎ]ǎ ǎǎǎǎ wǎńtǎ ǎntǎ</i>	holnapi napon reggel jöttén
<i>mǎkkǎǎ punpi tǒrǎm ńǒw,</i>	varjúbogyó szőrű égi jávort
<i>ma ǎǎmǎǎtǎ wǎǎǎǎ ǎǎmǎǎtǎǎǎ</i>	becserkészendő vadat cserkészni
<i>ma ńǎǎ soǕǎ(e)tam ǎńw.</i>	bizony elindulok.

Hangzósság

Az énekekben igen erős a hangzósság, a szonoritás követelménye. Ez az igény gyakran felülírja a köznyelvi fonetikai, fonológiai szabályokat. A hanti fonetika szabályai szerint szótaghatáron nem állhat egymás mellett két magánhangzó. Amennyiben ilyen helyzet áll elő, hiátustöltő *j* vagy *γ* kerül a két magánhangzó közé. Az énekekben azonban a hiátus tilalma kiterjed a szóhatárra is (Csepregi 1997: 56):

(4)

<i>wǒnt tǒntǎǎǎ (γ)ǎǎǎ ǔǎntǎm</i>	erdei nyírkéreg nagy puttonyom
-----------------------------------	--------------------------------

A hangzósság igényéből születtek azok a – csakis az énekekben előforduló – képzők vagy képzőváltakozatok, melyek teljes képzésű magánhangzót és magas szonoritású mássalhangzót (nazális, likvida vagy félhangzó) tartalmaznak, mint a (4) példában a *tǒntǎγ* ’nyírkéreg’ szóhoz kapcsolódó *-ǎǎ* elem, tulajdonképpen melléknévképző, vagy a (3) példában a *ǎǎmǎǎtǎ* ’vadat óvatosan megközelít’ infinitívusz *-ǎǎǎ* végződése. Ezeket nem nevezhetjük jelentés nélküli töltőelemeknek, mert meghatározott grammatikai funkcióban jelennek meg, de a köznyelvben nem használatosak, a költői nyelv részei. Az északi hanti folklórban is ismert ezeknek az igen hangzós morfológiai elemeknek a megléte (Steinitz 1939/1975).

A költői nyelv olyan fonológiai „szabálytalanságot” is megenged, ami a beszélt nyelvben lehetetlen: szó elején a *γ* és a *ń* mássalhangzókat. Ennek is a hangzósságra való törekvés az oka. A magánhangzós szókezdet kerülése az éneknyelvben szintén olyan areális

jelenség, mely jellemző egész Északnyugat-Szibériára. Így kerülhet a szó elejére olyan hang, mely a beszélt nyelvben csak a szó belsejében fordulhat elő.

(5) (η)ittənnə iλə kʰalaqsəw ɫʷw este lefeküdtünk aludni (Csepregi 2003: 82)

(6) (γ)ǎwəλəγ kə wǎλəηpə hitetlen férfi ha lenne (Csepregi 1998:132)

Az uráli nyelvek közül az északi szamojédban jelenik meg a másodlagos szókezdő nazális, s ennek eredetéről éppen Hajdú Péter értekezett egy fiatalkori közleményében (Hajdú 1953). Később részletesen kifejtette, hogy a magas szonoritású inetimologikus mássalhangzók (azok, melyekről az előző bekezdésben is szót ejtettünk) esetleg az éneknyelvből is átkerülhettek a köznyelvbe (Hajdú 1974).

Egyéb morfológiai és szintaktikai sajátosságok

A már említett speciális toldalékokon és a határozóragok elhagyásán kívül megemlítendőek azok az archaikus nyelvi elemek, melyek a beszélt nyelvből már kivesztek. Ilyen például a *-η*-képzős feltételes melléknévi igenév, mely csak a folklór nyelvében él, de nemcsak énekekben, hanem prózai szövegekben is. A köznyelvben a 20. század elején még használták, de ma már analitikus szerkezettel hozzák létre a feltételes mondatokat. Az egyik informátorom úgy magyarázta a *-η*-képzős igenév jelentését, hogy ez arra a másik valóságra utal, melyben az énekek hősei élnek.

(7)

(γ)ǎwəλəγ kə wǎλəηpə,	hitetlen férfi ha lenne,
van-PartCond- pə	
ǎwəλəγ ne(γo) wǎλəηpə(γo),	hitetlen nő ha lenne,
van- PartCond - pə	
τέλ (nǎηa) (γ)ǎwəli(jo)λəmatə mosat(o).	mostantól higgyen.

(Csepregi 1998: 132)

Hasonlóképpen egy másfajta valóságra utal a személyjelölővel ellátott melléknévi igenevek (*-t* képzős folyamatos és *-m* képzős befejezett) használata állítmányi helyzetben. Míg az északi hanti nyelvjáráásokban ez lehetséges a köznyelvben is, a keleti hantiban csak az énekekre jellemző. Az északi hantiban állítmányi helyzetben az igenevek igévé váltak, s ezzel új igemód jött létre, a nem-szemtanúsági mód. A mitikus énekek "másfajta valóságából" annyi maradt meg, hogy olyan eseményről szólva használja ezt az alakot a beszélő, melynél nem volt jelen, csak hallott róla. Az éneknyelvi eredet nyilvánvaló, de a nem-szemtanúsági mód megjelenésében közrejátszhattak areális hatások is, ugyanis az északi hantikkal szoros kapcsolatban lévő komiknál is van nem szemtanúsági múlt idő, ráadásul *-m-* a jele. A (3) számú példa utolsó sorában ilyen alkalmilag igésült folyamatos melléknévi igenévvel van dolgunk:

(3)

ma nǎη soč'iλ(e)tam ɫʷw.	bizony elindulok.
lépked-PartPres.1Sg	

A (7) számú példa utolsó sorában szintén olyan archaikus szerkezettel találkozunk, melyet csak a folklórnyelv őriz: a személyjelölővel ellátott befejezett melléknévi igenévhez a *mosat* utótag

kapcsolódik, mely a *mos-* 'kell' ige 3Sg felszólító módú alakja. Az egész szerkezetnek pedig passzív imperatívuszi jelentése van:

- (7)
<i>íελ (núηα) (γ)ᾗῶδαί(ιο)λαταλ</i>	<i>mosat(o).</i>	mostantól higgyen.
	hisz-PartPerf.3Sg kell-Imp	

A passzív imperatívusz egyébként szintetikus formában is létezett, s éppen a *mos-* 'kell' ige grammatikalizációja révén jött létre, de mára szintén csak az éneknyelv őrizte meg. A vadász így szól a hatlábú jávorszarvashoz, miután levágta két fölösleges lábát, s képét az égre rajzolta:

- (8)
<i>íελ tiwtə núη náγαρ páκι,</i>	Mostantól megjelenő cirbolyatoboz bábu[k]
<i>íελ tiwtə núη pew páκι</i>	mostantól megjelenő fenyőtoboz bábu[k]
<i>tiwtə λατνə tájμοςόνατ,</i>	megjelenésükkor legyél az övék,
	birtokol-PassImp2Sg
<i>jiməη(a) wájαγχο tájμοςόνατ.</i>	szent állat-férfijuk legyél nekik.
	birtokol-PassImp2Sg
- (Csepregi 2003: 87)

A birtokos személyjellel történő determinálás szintén ismert a rokon nyelvekben, de a szurguti hantiban már csak az éneknyelvben fordul elő, itt például a kazimi istenasszony énekében:

- (9)
<i>ńǎłkəm(a) niηe(γo) kőtam(a) jəm jűt(a)</i>	Örvendezett nő, kezem jó íze,
	nő-Px2Sg
<i>ńǎłkəm(a) kuje(γo) kűram(a) jəm jűt(a)</i>	örvendezett férfi, lábam jó íze
	férfi-Px2Sg
<i>nők pi ńǎłki(jo)λαγλατ (məntəγo)</i>	nagyon örvendezem biza.
- (Csepregi 1997: 58)

Archaikus lexikai elemek, kifejezések

A köznyelvben nem használatos, archaikus kifejezések részben szintén metrikai megfontolásból kerülnek az énekekbe. Különösen a mondatok első, időhatározói eleme bizonyul túl rövidnek a dallamsorhoz képest, ezért ott gyakori a terjengős, ma már szinte elemezhetetlen szerkezet. A *tú λατνə* 'akkor' így nyúlik meg:

- (10)
<i>tú lati (núηα) k̄oλ owtətnə(γo)</i>	Ama idő (valami tetejé)ben

A *tút pirnə* 'azután' pedig így:

- (11)
<i>tút jur̄iəi(ja) k̄oλ pirnə</i>	Az (jövő valami) után

Az (5) példában elkezdett mondat így folytatódik (Csepregi 2003: 82):

- (5)
<i>(η)ittənnə iλə k̄áλαksəw lűw,</i>	Este megháltunk,
<i>pir k̄āt[ə]λ λατνə k̄oτλəpti,</i>	másnap amint pirkadt,
<i>wǎnčanə lűw k̄oτλəpti,</i>	elöl amint pirkadt,
<i>pōčanə lűw k̄oτλəpti,</i>	hátsó amint pirkadt,
<i>nők núη kiłiλəm(ə) lűw.</i>	fel biza kelek.

A *wǎnčanə ~ pöčanə* kezdetű kifejezéspár alapja a *wǎnč* 'arc' ~ *pöč* 'hát' szó pár. Az ének értelmezésében segédkező házigazdám nem tudta lefordítani a kifejezést, s megjegyezte: „Ezek a szavak az istenek nyelvéből maradtak itt, hiszen tőlük kaptuk az éneket”. Hasonlóképpen értelmezhetetlen a *Λaj* szó a síléc felöltéséről szóló két sorban (Csepregi 1998: 124):

(12)

<i>Λaj wǎjəγ(i)Λa sōwəp-jukkəna</i>	<i>Λaj</i> -állatbőrös két fába
<i>nomən(a) pɪlilə(γə)tam.</i>	felül bebújok.

A mitikus énekekben az idegenség és a redundancia fokozására más nyelvjárásbeli szavak is megjelennek. Az alábbi példában az *əllə* 'nagy' és a *Λəηkər* 'váll' nem a szurguti nyelvjárásban használatosak, hanem a szomszédos vahiban. A *Λəηkər* mellett azért ott áll a 'váll' szurguti megfelelője is, a *wǎn*.

(13)

<i>tút juγil(i)ja kǒΛ pǐrnə</i>	N	Azután
<i>wǒnt tǒntəγΛa (γ)əllə kǐntəm</i>	N	erdei nyírkéreg nagy puttonyom
<i>kǎrəη pɪwəΛ(a) kǎrinə</i>	N	téres falu terén
<i>juw əlija nǚη Λəηkər wǎn</i>	N	fahordó erős váll~váll[amra]
<i>nomən rǎwi(jo)jətam lǎw</i>	V	felül rázogatom (Csepregi 1997: 56)

Befejezés helyett

A fentiekben remélem, sikerült érzékeltetnem a szurguti hanti éneklési mód sajátosságait s azt, hogy ez milyen jól beleillik az északnyugat-szibériai képbe. Csak megjegyzem, hogy az obi-ugorokhoz és a szamojédokhoz földrajzilag és kulturálisan közel álló lappok másfajta hagyományból táplálkoznak. A lapp joikák bármennyire is improvizatívák és sok töltőelemet használnak, sokban eltérnek az előbbiektől. A lapp dalok nagy hangterjedelműek, a töltőelemek pedig bizonyos modalitást sugallnak. Az ismételt szótagok kedveskedő, gúnyos, elnéző vagy haragos árnyalatúak lehetnek. Abban is különböznek a szibériai énekektől, hogy az énekes nem magáról énekel, hanem egy harmadik személyről – ezért is van szerepe a modalitásnak, az énekes viszonyának az ének hőiséhez.

A stílu-selemekről (ismétlések, állandó jelzős szerkezetek, figura etymologicák, szóképek és alakzatok) ezúttal nem beszélek, az már túlságosan kitérő lenne mostani témám kereteit. Ha sikerült feldolgoznom gyűjtésemet, szeretném megvizsgálni azt is, melyek azok a motívumok, amelyek csak egy-egy hőshöz kapcsolhatók, és melyek az állandó elemek az énekesek repertoárjában. Ugyanazok a sorok térnek ugyanis vissza különböző énekekben, egy-egy cselekvéssorra azonos szóképek, alakzatok utalnak – de ez már valóban egy másik dolgozat témája lesz.

Irodalom:

- AUSTERLITZ, Robert (1958): *Ob-Ugric Metrics*. FFC 174. Academia Scientiarum Fennica, Helsinki
- AUSTERLITZ, Robert (1968): *Das Inandergreifen von Text und Melodie im wogulischen Volkslied*. *CIFU-2 II*: 94–101. Helsinki
- AUSTERLITZ, Robert (1975): Szöveg és dallam a vogul dalokban. In: GULYA János (szerk.): *Vízimadarak népe*. Európa, Budapest: 9–34.

- CSEPREGI Márta (1997): Szurguti osztják medveünnepi énekek nyelvi jellemzői. *FUD* 4: 53–59.
- CSEPREGI Márta (1998): *Szurguti osztják chrestomathia*. SUA Supplementum 6. József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- CSEPREGI Márta (1999): Modalitást kifejező igenévi szerkezetek az osztjákban. *BUM* I: 9–18.
- CSEPREGI Márta (2003): Egy tromagani osztják jávorének. In: BAKRÓ-NAGY Marianne – RÉDEI Károly (szerk.): *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest: 80–87.
- HAJDÚ Péter (1953): A másodlagos szókezdő nazálisok a szamojédban *NyK* 55: 60–97.
- HAJDÚ Péter (1959): A jurák-szamojéd nyelvtan két kérdéséről. *NyK* 71: 223–246.
- HAJDÚ Péter (1959–60): Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben. *NéprNyttud.* 3–4: 19–29. Szeged.
- HAJDÚ Péter (1976): Északi szamojéd epikus énekek. *Ethn.* 87: 488–495.
- HAJDÚ Péter (1974): On the components of Nenets phonemes. *ALH* 24: 147–155.
- HAJDÚ Péter (1983): Vers – folklór – zene – nyelvi változás. *FilKözl.* 28/4: 400–435.
- KÁLMÁN Béla (1962): Über die Rolle der Füllworte und Füllsilben in den wogulischen Liedern. In: *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem P. Ravila*. MSFOu. 125. Helsinki: 177–193.
- KARJALAINEN, K. F. – TOIVONEN, Y. H. (1948): *Ostjakisches Wörterbuch I–II*. LSFU X. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki
- LÁZÁR Katalin (1996): *A keleti hantik vokális népzeneje*. Budapest
- LÁZÁR Katalin (szerk.) (1997): *Tanulmányok a szurguti osztják kultúráról*. Néprajzi Múzeum, Budapest
- LÁZÁR Katalin – SZÍJ Enikő (2000): *Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai*. Bibliotheca Regulyana 4. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- MUNKÁCSI Bernát (1892): A vogul népköltés általános tartalmi és alaki sajátosságai. In: *Vogul népköltési gyűjtemény I*. Budapest: 026–056.
- NIEMI, Jarkko (2001): To the problem of meter and structure in Khanty songs: a case of an Eastern Khanty bear feast song. *CIFU–9/VII*: 131–137.
- PÁPAY József (1905): *Osztják népköltési gyűjtemény*. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása, V. kötet. Budapest–Leipzig.
- PATKANOV, S. (1900): *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie II*. St. Petersburg.
- SCHMIDT Éva (1985): Соотношение музыки, стихосложения и стиля в народной поэзии северных ханты. *CIFU–6. Acta Sessionum. Sectio Folkloristica*. Budapest: 231–237.
- SCHMIDT Éva (1990): Az osztják metrika másik oldaláról. *NyK* 91: 181–194.
- SCHMIDT Éva (1995): Основы метрики в северохантыйском песенном творчестве: внутрострочный уровень. In: *История и культура хантов*. Изд-во Томского университета, Томск: 121–152.
- STEINITZ, Wolfgang (1939/1975): Zur Morphologie der Sprache der Folklore. In: *Ostjakologische Arbeiten I*. Akadémiai, Budapest: 225–230.
- STEINITZ, Wolfgang (1941/1976): Zur ostjakischen und wogulischen Volksdichtung. In: *Ostjakologische Arbeiten II*. Akadémiai, Budapest: 1–61.
- WIDMER, Anna (2000): *Die poetischen Formeln der nordostjakischen Heldendichtung*. VDSUA 53. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden
- WIDMER, Anna (2001): Syntaktische Marker in der nordostjakischen Liedersprache. *CIFU–9/VI*: 383–390.